

**YOSH AVLOD MA'NAVIY TARBIYASIDA HUQUQIY ONG VA
HUQUQIY MADANIYATNING O'RNI**

Kushbekov B.Q.

Toshkent davlat stomatologiya instituti

O'quv uslubiy bo'limi ta'limning kredit modul tizimini

boshqarish sektori bosh mutaxxassisi

Huquqiy ta'lim huquqiy bilimlarni o'zlashtirishni, amaliy ko'nikmalar va malakalar shakllanishini nazarda tutadi. Bu esa yoshlarning huquqiy jihatdan har tomonlama barkamol inson bo'lib yetishishlari uchun zamin tayyorlaydi. Huquqiy ta'lim nafaqat bilim berish, balki huquqbuzarliklarning oldini olish, intizomni mustahkamlash, huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish kabi vazifalarni ham o'z oldiga maqsad qilib qo'yadi.

Yuqori huquqiy madaniyatga, huquqiy ongga, huquqiy tarbiyaga erishish huquqiy bilimlarni puxta egallashga bog'liqdir. Forobiy ta'lim-tarbiyani uzviy birlikda olib borish haqida ta'lim berar ekan, ularning har biri insonni kamolga yetkazishda o'z o'rnini va xususiyatiga ega ekanligini ham alohida ta'kidlaydi. Forobiy ta'lim va tarbiyaga birinchi marta ta'rif bergan olim bo'lib, ta'lim – insonga o'qitish, tushuntirish asosida nazariy bilim berish; tarbiya – nazariy fazilatni, ma'lum hunarni egallash uchun zarur bo'lgan xulq normalarini va amaliy malakalarni o'rgatishdir, deb hisoblaydi. Har ikkalasi birlashsa yetuklik – bilim va amaliy ko'nikmalarni qay darajada o'rganganligiga qarab paydo bo'ladi, deb ko'rsatadi.

U.Tojixonov va A.Saidov ta'kidlab o'tganlaridek, huquqiy ta'lim natijalari o'quvchilar ijtimoiy faolligining oshishi, ularni o'tmish sarqitlariga, loqaydlikka, xudbinlik, milliy ma'naviyat me'yorlarini buzishlarga qarshi kurashga jalb etish da ko'rinadi. Demak, shaxs huquqiy ongining shakllanishi murakkab jarayonni – huquqiy ta'lim-tarbiyani o'z ichiga oladi. Shunday ekan, huquqiy ta'lim-tarbiya jarayonining tarkibiy qismlari bo'lgan huquqiy ta'lim, huquqiy tarbiya tushunchalariga aniqlik kiritish talab etiladi. Yuqoridagi umumiy fikrlarni to'ldirgan holda huquqiy ta'lim-tarbiyaga quyidagicha ta'rif berish lozim.

Huquqiy ta'lim-tarbiya deganda, huquqiy bilimlarni berish natijasida huquqiy tushuncha va tasavvurlar hosil qilish hamda shaxsni huquqiy qoidalarga rioya etish ruhida tarbiyalab, uning huquqiy ongi va madaniyatini yuksaltirish tushuniladi.

Shu asosda huquqiy ta'lim va huquqiy tarbiyaga alohida-alohida ta'rif berish mumkin.

Huquqiy ta'lim – bu huquqiy bilimlarni egallash, huquqiy ko'nikma va malakani shakllantirishdir. Shuningdek, huquqiy ta'lim yoshlarni aqliy jihatdan rivojlantirib tarbiyalaydi. Huquqiy ta'lim natijasida yoshlarning huquqiy ongiga, hissiyotiga,

irodasiga sobitqadamlik bilan bir tizim asosida ta'sir etishga erishiladi. Huquqiy ta'lim – huquqiy ma'lumotni ma'lum bir tartibda berish va uni qabul qilishni o'z ichiga oladi.

Huquqiy tarbiya esa yoshlarning olgan bilimlarini amaliyotda qo'llay olishga o'rgatishdir. Huquqiy tarbiya huquqiy ta'limsiz amalga oshmaydi. Huquqiy ta'lim berishdan maqsad shaxsni olgan bilimlarini amaliyotda qo'llash asosida huquqiy tarbiyalashdir. Bu faoliyat ma'lum bir jarayonni tashkil etadi.

Huquqiy ta'lim jarayoni – o'qituvchi va o'quvchilar orasidagi munosabat, bilim berish, bilim olish, o'rgatish-o'rganish maylida kechadigan munosabatlar tizimidir.

Huquqiy ta'lim o'qituvchi bilan o'quvchining birgalikdagi faoliyati sifatida o'zaro bog'liq ikki jarayonga – o'qituvchi faoliyati sifatida bilim berishga va o'quvchining faoliyati sifatida bilim olishga ajraladi. Bilim beruvchi jamiyat manfaatlarini ifoda etgan holda barcha o'quv muassasalarida ta'lim berishning konstitutsiyaviy huquqini ta'minlashga qaratadi. Huquqiy bilim beruvchi:

- ta'lim va tarbiyaning insonparvar, demokratik xarakterda ekanligidan kelib chiqqan holda bilim oluvchi bilan munosabatlar oqimini insoniy fazilatlar: o'zaro hurmat, izzat-ikrom, va h.k. ruhida amalga oshirishni o'z oldiga vazifa qilib qo'yadi;
- huquqiy ta'limning uzluksizligi va izchilligini ta'minlaydi;
- huquqiy ta'lim tizimining dunyoviy xarakterda ekanligini ham e'tibordan chetda qoldirmaydi;
- huquqiy bilimli bo'lishni va iste'dodni rag'batlantiradi.

Huquqiy ta'lim jarayonida bilim oluvchilar insoniyat ijtimoiy-tarixiy tajribasining muayyan jihatlarini – mafkura, siyosat, fan va huquqiy madaniyatni o'zlashtiradi. Huquqiy ta'lim jarayonida yoshlar huquqiy tarbiyalanib, ularda vatanparvarlik, insonparvarlik, mehnatsevarlik, fidoyilik fazilatlarini hamda huquqbuzarliklarga nisbatan murosasizlik shakllanadi.

Huquqiy ta'lim bir qancha jihatlaridan: bilim beruvchining o'z fanini bilishi, o'quv-tarbiya jarayonini uyushtira olishi, ta'limning zamonaviy texnologiyalarini egallashi, o'quvchining aqliy rivojlanishi, uning bilish imkoniyatlarini chuqur anglab yetishi va bilim oluvchining shaxsiy fazilatlarini shakllantirish yo'llarini bilishidan tarkib topadi.

Huquqiy ta'lim bilim beruvchi uchun tafakkur faoliyati hamdir. U o'zini qurshab turgan olamni bilishni va ta'lim berish faoliyatini chuqurlashtiradi. U ta'limda yangi mazmun va metodlarni izlaydi. Ta'lim bilim oluvchi uchun ham, bilim beruvchi uchun ham o'zini qurshab turgan olamni bilishning bir turi hisoblanadi. Bilish haqida, uning bosqichlari haqida keyinroq to'xtalamiz.

Huquqiy ta'lim jarayoni quyidagi elementlardan iborat:

- bilim berish;
- kamolga yetkazish;
- tarbiyalash.

Shunday qilib, huquqiy ta'lim shaxs harakatlari muayyan bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirib olishga qaratilgan ongli maqsad bilan boshqariladigan jarayondir.

Huquqiy ta'lim jarayonida shaxs tafakkur qilarkan, bu bilan u qandaydir yangi, ilgari ma'lum bo'lmagan xususiyatlarga duch keladi. Bu xususiyatlar haqida u tasavvurga ega bo'lsagina, tushunchalar hosil bo'ladi. Huquqiy tasavvur va huquqiy tushunchalar bir-biri bilan uzviy bog'liqdir. O'quvchilarda to'liq va aniq tasavvurlar mavjud bo'lgandagina, tushunchalar hosil bo'la oladi. Huquqiy tasavvurlarni shakllantirishda idrok etish qobiliyati muhimdir. Hodisa va voqealarning kishi ongida aks etishi idrok deb ataladi. Voqeani ongli idrok etish unga fikran nom berishdir.

Tasavvur – kishining narsa, hodisa haqidagi tajribasiga asoslangan bilim-tushunchasidir. Tasavvur – idrok qilingan, his etilgan huquqiy hodisaning kishi ongida aks etishi, gavdalanishidir.

Huquqni o'qitish jarayonida o'quvchilarning ko'z o'ngida huquqiy hodisalarni tasavvur ettirishda obrazlilikdan foydalanish huquqiy ongning shakllanishiga ijobiy ta'sir etadi. Obrazlilik – o'quvchilarning huquqdan olgan bilimlarini ilmiy va puxta bo'lishining zarur shartlaridan biridir, ularning huquqqa qiziqishini uyg'otish va huquqiy faktlarni tahlil qilish va umumlashtirish uchun zarur bo'lgan shart-sharoitlarni yaratishning muhim vositasidir.

Huquqiy tushuncha – predmet va hodisalarning mantiqan ajratilgan muhim belgilarini umumlashtirib, birlashtirib aks ettiruvchi umumiy tasavvur bo'lib, huquqiy onglilik, insonning bilim va tasavvurlari darajasidir.

Huquqiy ong shakllanishida huquqiy tushunchalarning turli sohalarga tegishli ekanligidan kelib chiqib, tarixiy, iqtisodiy, siyosiy, diniy, sotsial, madaniy, ma'naviy, nazariy, ilmiy, sohaviy va guruhlariga ajratish mumkin.

Huquqni o'qitish jarayonida tushunchalarni shakllantirishning usul va vositalari xilma-xil bo'lib, avvalo u tushunchalar mazmunining murakkabligiga bog'liq. Masalan, davlatning belgilari – hudud, suverenlik, armiya, soliq, bank kabi tushunchalarning hosil bo'lishi uchun bir soat dars kifoya qilsa, sotsiologik tushunchalar, masalan, davlat va huquqning paydo bo'lishi va rivojlanishi davlat va huquq nazariyasi fanini o'rganish jarayonida o'zlashtiriladi.

Huquqiy bilim berish bilim oluvchida bilimlarni egallash, o'quv ko'nikmalari va malakasini shakllantirish jarayonidan iborat bo'ladi.

Huquqiy ongli va huquqiy madaniyatli insonni kamolga yetkazish bilim oluvchini aqliy jihatdan rivojlantirishni o'z ichiga oladi.

Huquqiy ta'lim berish, uni rivojlantirish va tarbiyalash funksiyalari amalga oshirilishi natijasida shaxsni shakllantirish jarayonida kompleks yondashuvga erishiladi.

Huquqiy bilim – bu bir butunlikni tashkil qiluvchi qismlar orasidagi ularning ichki

zaruriyatidan kelib chiqqan, bir-biri bilan uzviy bog'liq hodisadir. Chunki bu zaruriy bog'liqlik narsa va hodisalarning tabiatidan kelib chiqib, bizning ixtiyorimizdan tashqari o'zi mavjud bo'ladi. Huquqiy bilimlarni egallash natijasida huquqiy ko'nikma va malakalar shakllanadi. Bilimlarni egallash jarayonida vujudga keladigan usullar va elementlarning o'zlashtirilishi (ko'nikma) hosil bo'ladi hamda shu usul va elementlarni to'g'ri tanlab, foydalanish yo'llarining egallanishi (malaka)ga erishiladi. Huquqiy bilim asosida shaxsda huquqiy ong shakllanishiga erishiladi.

Yuqoridagi fikrlarni umumlashtirib huquqiy ta'limning tarkibiy qismlarini quyidagicha belgilash mumkin:

1) huquqiy ta'limning maqsadi (huquqiy ta'limning ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi vazifalari inobatga olinadi);

2) huquqiy ta'limning mazmuni (huquqni o'qitish-o'rganish natijalariga – huquqiy bilim, ko'nikma, malakalar orqali huquqiy ongning shakllanish darajasiga erishish inobatga olinadi);

3) huquqiy ta'limning metodologiyasi (huquqni o'qitishning metod va usullari inobatga olinadi);

4) huquqiy ta'limning tamoyillari (bilim beruvchi faoliyatini va bilim oluvchilar bilish faoliyatining xususiyatini belgilaydigan asosiy qoidalar inobatga olinadi);

5) huquqiy ta'limning samaradorligi (yoshlarning bilish faoliyatini faollashtirish inobatga olinadi).

Huquqiy ta'limning maqsadi har bir kishiga amaliy faoliyatda zarur bo'ladigan huquqiy bilimlarni belgilangan davlat standartlaridan kam bo'lmagan hajmda olish imkoniyatini berishdan iboratdir.

Adabiyotlar:

1. Avloniy, Abdulla. Turkiy guliston yoxud axloq.-T.: O'qituvchi, 1992.-160 b.
2. Azizxo'jayeva N.N. O'qituvchi tayyorlashning pedagogik texnologiyasi. – T.: Nizomiy nomli TDPU, 2000. – 52 b.
3. Beruniy, Abu Rayhon. Hindiston. Tanlangan asarlar /Arabchadan A.Rasulov, Y.Hakimjonov tarj. So'zboshi va izohlar A.Irisovniki.-T.: Fan. 1965.- 538 b.
4. Bepalko V.I. Pedagogika i progressinoye texnologii obucheniya. – M.: IRPO, 1996. – 336 s.
5. Boboyev H., Xasanov S. Ilk turkiy yozma yodgorliklarda davlatni idora qilish siyosati va huquq masalalari//“Hayotva qonun” j. 1995. 2-son, 3-8-betlar.